

A 18. századi magyarországi törvénykiadások nyomdai vizsgálata

Az országgyűlésen hozott törvényeket — királyi jóváhagyást követően — kihirdették, vagyis ezeknek az ún. dekrétumoknak szövegét hozzáférhetővé tették. Ehhez már korán kitűnő eszköznek bizonyult a könyvnyomtatás. Szomszédaink közül a csehek már 1515 óta éltek is ezzel a lehetőséggel. Magyarországon erre csak jóval később, 1595-től került sor. Fazakas József vizsgálta meg az 1595 és 1688 közötti magyarországi dekrétumokat, mindenekelőtt nyomdai eredetüket illetően.¹

E publikáció folytatásaként az alábbiakban kísérlet történik az 1705 és 1796 közötti hazai törvények artikulusainak nyomdai vizsgálatára. Szükségesnek látszott ennek elvégzése, mert a Petrik-féle bibliográfia ide vágó „Articuli” címszava alatt közölt adatok² nem csupán hiányosak, de önmagukban is igen nehezen áttekinthetőek. Kiderült továbbá, hogy számos utánnyomás, variáns, sajtóhiba stb. valóságos bibliográfiai dzsungelt teremtett e nyomtatványok kapcsán, amelyben az eligazodás mind több gonddal járt. Ráadásul a 18. századi hazai nyomtatványokra vonatkozó bibliográfiai anyaggyűjtés az utóbbi években nem kevés ezzel kapcsolatos további problémát is napfényre hozott. Mindezek feloldása végett végig kellett venni az ebbe a kategóriába tartozó összes kiadást, és pedig — éppen az említett számos nyomdai eltérés miatt — lehetőleg minél több példány kézbevétele alapján. Magyarországon az 1705., 1707., 1715., 1723., 1729., 1741., 1751., 1765., 1791., 1792. és 1796. években hoztak törvényeket, amelyek szövegét azután önálló kiadványként nyomtatásban is közreadták. A következőkben ezek bibliográfiai és nyomdászati áttekintésére kerül sor.

A hazai törvények nyomtatásban történő megjelentetése eredetileg kizárólag arra szolgált, hogy az országgyűlés résztvevőinek ezeket az általuk hozott artikulusokat — immár a királyi záradékkal megerősítve — megküldjék. A dekrétumok ilyen hivatalos kiadásainak formátuma mindig fólió volt, hiszen ez volt a hivatali ügyintézés során használt papír állandósult mérete. E kiadványok beosztása a 16. század vége óta teljesen azonos. A király bevezetője közli, hogy az általa összehívott országgyűlésen a rendek az alábbi artikulusokat hozták, amelyet jóváhagyás végett elébe terjesztettek. Ezt követi maguknak a törvényeknek a szövege. A nyomtatványt az uralkodó megerősítése zárja. A hivatalosan szétküldött példányok végére a király, a kancellár és a titkár aláírása mellé pecsét is került a szöveg hiteles voltának igazolására. A címlap nélkül készített nyomtatvány üres levélpárból áll

¹ Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965—1966. 158—167.

² PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája. 1712—1860. II. köt.* Bp. 1888. 120—122. és V. köt. Bp. 1971. 37—38.

papír-borítást kapott, amelyen olvasható a kézirásos címzés. Ez az országgyűlés tagjainak egyikének szólt, akár természetes (pl. az egri püspök), akár jogi személy (pl. Buda városa) volt az.

A 16. és 17. századnak ezt a gyakorlatát megtartották a 18. században is. Az egész csak annyiban módosult, hogy ekkor már többnyire címlapot is nyomtattak a törvénykiadáshoz, és a címzést ennek aljára írták.

Az összes ilyen aláírásokkal és pecséttel ellátott példány országgyűlésenként mindig azonos kiadásból való. Tehát mindig csak egy hivatalosan közreadott nyomtatvány volt. Az ezt előállító műhely megválasztása az uralkodó szempontjából a magyarországi dekrétumok esetében igen fontos volt. A megbízható tipográfia biztosítékot jelentett egyfelől a törvények szöveghűségére, másfelől lehetőséget nyújtott az udvarnak az esetleges utólagos módosításra, magyarán hamisításra. Ez történt az 1604. évi hírhedt 22. artikulus esetében.³ Ezek után nem csoda, hogy egyetlen 1619. évi esettől eltekintve, amikor is Nagyszombatban állítottak elő,⁴ a 16. és 17. század összes magyarországi dekrétumának hivatalos kiadását mindig külföldön — amint ezt Fazakas megállapította, előbb Prágában, majd Bécsben⁵ — készítették, de mindenkor a nyomdahely feltüntetése nélkül.

A Rákóczi-korszak

Az előzményektől több vonatkozásban is eltérő a 18. század első nyomtatott dekrétuma, aminek a magyarázata a történelmi helyzetben kereshető. A Rákóczi vezette szabadságharc során először az 1705 őszén tartott szécsényi országgyűlés határozatai jelentek meg nyomtatásban. A fólió formátumban előállított kiadás hat számozatlan levelet tartalmaz, amelynek élén hosszú latin cím olvasható: „Articuli inclytorum regni Hungariae statuum et ordinum pro libertate confoederatorum in generali eorundem conventu, ad oppidum Szecsény pro prima mensis Septembris anni millesimi septingentesimi quinti indicta conclusi”.⁶ Ezt közvetlenül követi a 19 artikulus szövege magyarul. Ez eltér minden korábbi magyarországi törvénygyűjteménytől, mert azok eddig mindig latin nyelvűek voltak. Egyedül az erdélyi fejedelemség dekrétumainak szövege volt magyar nyelvű a 17. században. A szécsényi országgyűlés nyomtatott határozatai nem tartalmazzák a különben az ilyen jellegű hazai kiadványoknál mindig alkalmazott bevezető és bezáró uralkodói megerősítést latin nyelven. Az ezt hitelesítő pecsétnek és aláírásoknak pedig még helye sincs. Úgy tűnik, hogy a Habsburg uralom ellen fellázadt rendek e vonatkozásban szakítottak az előzményekkel, ill. Rákóczi sem kívánta feltehetően a dekrétum uralkodói hitelesítését ekkor elvégezni. Beosztásában tehát inkább tudósításnak tűnik, mint szigorú értelemben vett hivatalos kiadványnak.⁷

³ Vö. I. jegyzet 164—165.

⁴ RMNy 1192.

⁵ Vö. I. jegyzet.

⁶ *Magyar Könyvszemle* 1924—1925. 96.

⁷ HUBAY Ilona: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718.* Bp. 1948. 1129. sz.

A két évvel később, 1707 nyarán Ónod mezején tartott, következő országgyűlés határozatai már a hagyományoknak megfelelő formában kerültek ki a sajtó alól: latin nyelven, a szokásos bevezetővel és záróformával, a vezérlő fejedelem pecsétjével, valamint az ő, a kancellár és a titkár aláírásával.⁸ A fólió alakú nyomtatvány öt levelet tartalmaz.⁹ Ugyanezt a törvénygyűjteményt magyar fordításban is kinyomtatták¹⁰ hat levél terjedelemben.¹¹ A formai hagyományokhoz történő visszatérésből talán a jogi folyamatosság hangsúlyozása olvasható ki, míg a magyar fordításból a kuruc dac.

A Rákóczi-korszak három említett artikulus-kiadásának egyike sem tünteti fel a nyomtatás helyét, ami a hivatalos kiadványok jellegzetes sajátossága. A tipográfiai kiállításuk alapján mindhárom dekrétumot ugyanabban a műhelyben állították elő. E jelekből a lőcsei Brewer-nyomda sajátosságai ismerhetők fel.¹² Beleillik ez a megállapítás az eddigi ismeretek közé, hiszen ezekben az években számos kiadvány készült ebben a szepességi városban, amely mind Rákóczit és szabadságharcát volt hivatott támogatni. Az természetes, hogy e forradalmi években a szabadságért a Habsburgok ellen egyesült magyar rendek által hozott artikulusok az ország területén jelentek meg nyomtatásban.

A hivatalos kiadások

A fentiek után nem meglepő, hogy a Rákóczi-féle szabadságharcot követő első, 1715. évi törvények hivatalos kiadása, amelyet immár újra a Habsburg király hagyott jóvá, és továbbra sem visel impresszumadatot, a nyomdai kivitele alapján egyetlen hazai műhellyel sem volt azonosítható.¹³ A 134 lapot tartalmazó nyomtatvány¹⁴ első lapjának tetején a császári sas fametszete látható. Pontosan ugyanez a könyvdísz fellelhető Johann Georg Schlegel, bécsi egyetemi nyomdász egyik kiadványában.¹⁵ A svájci származású tipográfus 1693-tól dolgozott a császárvárosban egészen 1716-ban bekövetkezett haláláig.¹⁶ Tehát a bécsi udvar továbbra is egy hozzá közeli műhelyt választott a magyarországi dekrétumok hivatalos kiadásának elkészítésére.

Fazakas már a korábbi korszakban megfigyelte, hogy a hivatalos kiadás egyes példányai címzés, aláírás és pecsét nélkül maradtak fenn.¹⁷ Kézenfekvő, hogy nem csupán az országgyűlés néhány száz tagjának volt szükséges ismerni a törvényeket, akik ennek hivatalos példányát megkapták. Így komoly igény volt — különösen a

⁸ HUBAY i. m. 1159. sz.

⁹ *Magyar Könyvszemle* 1896. 76. — SZTRIPSZKY II. 2725/274.

¹⁰ HUBAY i. m. 1160. sz.

¹¹ RMK. I. 1735.

¹² E meghatározás Ecsedy Juditnak köszönhető, amit a lőcsei nyomdászat szakértője, Pavercsik Ilona megerősített.

¹³ Pl. OSzK 400.380(1).

¹⁴ PETRIK i. m. I. 120. Hely és nyomda nélkül.

¹⁵ 1701. évből = OSzK 403.206 (2a).

¹⁶ DURSTMÜLLER, Anton: *500 Jahre Druck in Österreich*. [Wien 1983.] 122—124.

¹⁷ I. jegyzet 158.

jogászok körében —, hogy a szöveget mielőbb kézbe vehessék, ill. munkájuk során tanulmányozhassák. A 18. században azután már tudatosan felkészültek a nyomdászok arra, hogy a dekrétumokat nem hivatalos formában is közreadják. Ehhez azonban az utolsó lap szedésén igazítottak: az uralkodó, a kancellár és a titkár nevét „m. p.” (manu propria) megjelöléssel kinyomtatták, míg a pecsét helyét a „L. s.” (Locus sigilli) betűkkel jelölték. Ez utóbbi betűket leggyakrabban (egy- vagy kettős) körbe — esetleg koszorúba — foglalva fametszettel állították elő. Az utánnyomások — a hivatalos kiadásnál rendszerint alkalmazott írópapírral szemben — mindig az olcsóbb nyomópapírra készültek.

A most megvizsgált 1715. évi hivatalos kiadás esetében a bécsi nyomdász is igyekezett a fent körvonalazott módon ugyanazzal a szedéssel kielégíteni a rendelkezők nem tartozó személyeknek a törvényszöveg iránti igényét. Ennek kapcsán a nem hivatalos jelleget azzal is hangsúlyozta, hogy e példányokhoz címlapot készített „Articuli diaetae Posoniensis anni M.DCC.XV.” címmel.¹⁸

Schlegel a nevét a nem hivatalos változaton tehát nem tüntette fel. A kiadvány előállítóinak magatartása azonban e téren a későbbiekben módosult. A következő, 1723. évi artikulusok szövege száz lap terjedelemben „Viennae Austriae, typis et sumptibus Joannis Baptistae Schilgen” megjelöléssel látott napvilágot az élébe ragasztott címlapon.¹⁹ A három aláírás és a pecsét a végén nyomtatva van, a szöveg első lapjának tetején ismét a császári sas nagy fametszete látható, amely azonban eltér az 1715. évi hivatalos kiadás kapcsán fentebb említettől.

Címlap és ennek következtében szükségszerűen impresszum nélkül maradt fenn két példánya e kiadványnak,²⁰ ahol mindhárom aláírás és a pecsét a végén ugyancsak nyomtatott, de a szöveg élén álló fametszet az előbbinél jóval kisebb sást ábrázol és ráadásul keretben. E könyvdísz méretének eltérő volta miatt az első és második lap szövegét másképpen kellett szedni, mint a fentebb ismertetett és impresszumos kiadásban.²¹

Az 1723. évi törvények hivatalos kiadása, ahol az aláírások és a pecsét kézzel készült, címlapjának alján — mint a hivatalos kiadások mindig — nem visel impresszumot, hanem helyére a címsorokat követően a kézzel történő címzés bevezetőjeként a „Pro” szót szedték. Különben mindenben megegyezik az előző bekezdésben ismertetett nyomtatvánnyal.²² Ezek után tehát bizonyos, hogy ezt a hivatalos kiadást is Bécsben állították elő.²³ Johann Baptist Schilg(en) ugyancsak a bécsi egyetem nyomdása volt az 1720 és 1743 közötti időben.²⁴ A szedést felhasználta, hogy az artikulusok szövegének nyomtatott aláírású és pecsétű, nem hivatalos kiadását is megjelentesse. Ennek egy részénél azután a szöveg első lapjának élén álló fametszettel megváltoztatta, ami miatt az A₁ levél mindkét lapjának szövegét újra kellett szedni.

¹⁸ Pl. OSzK M 34.107/1715.

¹⁹ PETRIK I. 120 — pl. OSzK 27.624/1723a.

²⁰ OSzK 155.627 és 27.624/1723b.

²¹ PETRIK V. 37.

²² Pl. OSzK 400.376.

²³ PETRIK I. 120 és V. 37 „h. ny. n.” megjelöléssel közölte.

²⁴ DURSTMÜLLER i. m. 120.

Az időrendben immár harmadik, 1729. évi törvények hivatalos kiadását is Schilg(en) állította elő Bécsben 56 lap terjedelemben és — természetesen ez alkalommal is — az impresszum feltüntetése nélkül.²⁵ Előkerült azonban ennek nem hivatalos változata is,²⁶ amelynek címlapján olvasható: „Viennae Austriae, typis et sumptibus Joannis Baptistae Schilgen”. — A bécsi nyomdász tehát — ez alkalommal is, akár csak hat évvel korábban — saját vállalkozásában jelentette meg ezt a nem hivatalos változatot, amihez — csupán minimális új szöveg beiktatása mellett — teljes egészében fel tudta használni az udvar által megrendelt, hivatalos változat szedését.

1741-ben gyűltek legközelebb össze a rendek Pozsonyban törvényalkotásra. A dekrétum hivatalos kiadása ez alkalommal 87 lapot tartalmaz, de impresszumot — szokás szerint — ez alkalommal sem.²⁷ Váratlan módon nem volt fellelhető ebből a már megszokott, párhuzamos, nem hivatalos kiadás. A rendhagyó jelenség magyarázata az, hogy ez alkalommal nem valamelyik hivatásos, bécsi magántipográfus állították elő a törvények hivatalos kiadását, hanem a nagyszombati egyetem nyomdájában.²⁸ Ismeretes ugyanis az 1741. évi törvények egy másik fólió alakú kiadása, amely nyomtatott neveket és pecsétet visel a végén, azonban csak [4] 31 [1] lap terjedelmű, tehát jóval rövidebb a hivatalosnál.²⁹ Ez címlapján a „Tyrnaviae, M.CC.XLI typis Academicis Societatis Jesu” megjelölést viseli.³⁰ Ez és a hivatalos kiadás nyomdai sajátosságai megegyeznek egymással, csak a hivatalost ünnepélyes eleganciával lazán, míg a nem hivatalosat a terjedelmet csökkentve szorosabban szedték. Ez utóbbinak az oka aligha az eladási ár csökkentésének szándéka, hanem inkább az a törekvés lehetett, hogy a szorosabb szedés vonatkozásában ne térjen el a többi évek nagyszombati törvénykiadásaitól, amelyekről a későbbiekben lesz szó.

Az impresszummal ellátott, nem hivatalos kiadás címlapját követően olvasható Mária Terézia 1741. november 16-án kelt oklevelének szövege, amelyben a nagyszombati nyomda részére az országgyűlés artikuluszainak kinyomtatására öt évre terjedő privilégiumot engedélyezett. E kizárólagos jog elnyerésének az volt a feltétele, hogy a jezsuiták egyetemi nyomdája a szétosztásra szolgáló hatszáz példányt ingyenesen állítja elő.³¹ Talán a korábbinál nyilván magasabban megszabott példányszámnak tudható be, hogy akad olyan példány is ebből a hivatalos kiadásból,³² amely aláírás nélkül üresen maradt. Ilyen jelenség a korábbi, bécsi kiadások esetében eddig még nem volt tapasztalható.

Véget ért tehát ekkor az az évszázados gyakorlat, hogy a magyar országgyűlés által hozott artikuluszokat a Habsburg uralkodók adminisztrációja külföldön nyomtatta. A változás okát — a már említett ingyen példányok szolgáltatása mellett — az igen mozgalmas 1741. év politikai eseményeivel lehet magyarázni. A

²⁵ PETRIK I. 120 — „H. és ny. n.” — pl. OSzK 504.511.

²⁶ PETRIK I. 120 — pl. OSzK 27.624/1729.

²⁷ PETRIK I. 121. „H. és ny. n.”

²⁸ Pl. OSzK 23.482/1741.

²⁹ PETRIK I. 121.

³⁰ Pl. OSzK 32.641/1741 2°.

³¹ IVÁNYI Béla—GARDONYI Albert: *A királyi magyar egyetemi nyomda története*. Bp. (1927) 77.

³² Pl. OSzK 23.482/1741:3.

fiatal uralkodónó — első fia, a későbbi II. József március 13-án történt megszületését követően — élete legszorongatottabb helyzetébe került. A magyar rendek Pozsonyban június 24-én hozták meg a törvényeket, majd a következő napon — éppen az első artikulus értelmében — meg is koronázták Mária Teréziát. Az északról és nyugatról egyaránt szorongatott királynő részére a rendek szeptember 11-én ajánlották fel segítségüket („vitam et sanguinem”), amely azután hatásosnak is bizonyult az uralkodóház számára. Így akár politikai gesztusnak is felfogható a magyar törvényeknek az ország területén történő kinyomtatására adott privilégium.

Úgy látszik, hogy a fiatal uralkodónót környezete kímélni kívánta. Ennek tudható be, hogy 1741. évi törvények hivatalos kiadásában a királyi aláírás nem kézzel írt, hanem azt — meglehetősen maszatos — bélyegzővel állították elő. A kézírás látszatát azzal igyekeztek elérni, hogy a még nedves pecsételést beporozták, amelynek csillámló szemcséit egyes példányok a mai napig is megőrizték.

A fentiek után joggal lehetett volna feltételezni, hogy a következő, 1751. évi törvényeket is a jezsuiták egyetemi nyomdájában készítették. Gulyás Pál úgy tudta, hogy az említett privilégium 1741-től 1765-ig volt érvényben.³³ A kötelező módon impresszum nélkül elkészített, 1751. évi törvénykiadás terjedelme 45 lap.³⁴ A nyomdai kiállítás alapján történő azonosítás³⁵ azonban nem volt lehetséges a nagyszombati műhely termékeivel. Előkerült azonban ezeknek az 1751. évi artikulusoknak a korábbi bibliográfiákból ismeretlen kiadása, amelynek címlapján a „Posonii, ex typographia Joannis Michaelis Landerer” szöveg olvasható.³⁶ Összevetés alapján megállapítható volt, hogy ez a hivatalos kiadásnak általános terjesztésre szánt változata, ill. a pecsétől eltekintve, tökéletesen megegyezik egymással a két nyomtatvány. Megtörtént tehát első alkalommal a történelem során, hogy a magyar törvények hivatalos kiadását ugyanabban a városban nyomtatták ki, ahol a dekrétumot alkották.

A hivatalos nyomdász személyében beállott, nem várt fordulat feltehetően azzal magyarázható, hogy a nagyszombatiak és a helytartótanács között feszültség keletkezett a negyvenes években. 1743-ban,³⁷ negyven évre szóló szabadalmat nyert az Egyetemi Nyomda a „Corpus Juris” további megjelentetésére. A privilégiumban a hatóságok kikötötték, hogy a törvényekhez fűzött megjegyzéseket és a korábban nyomtatásban még közre nem adott szövegeket cenzúrára be kell mutatni nekik. A jezsuiták merő formáságnak tekintették ezt a megszorítást, hiszen a „Corpus juris” új, Szegedi János által gondozott, igényes kiadását már a privilégium elnyerése előtt kinyomtatták. Az így előzetes cenzúra nélkül készült példányok forgalomba hozatalát a helytartótanács a legélesebben elítélte, sőt a már megadott privilégium megvonásával fenyegetett.³⁸

³³ *Magyar Könyvszemle* 1944—1945. 127.

³⁴ PETRIK I. 121.

³⁵ Pl. OSzK 23.482/1751.

³⁶ Pl. OSzK 490.836.

³⁷ IVÁNYI—GÁRDONYI (i. m. 77.) július 12-ét írt, míg Csekey István június 9-ét (Werbőczy István. Kolozsvár 1941. 174.). Ez utóbbi dátum olvasható a privilégium szövegének végén, amely az 1751. évi nagyszombati Corpus Juris-kiadás elején áll (Petrik I. 445 és V. 102).

³⁸ IVÁNYI—GÁRDONYI i. m. 77.

A nagyszombatiakkal szemben azonban az illetékesek Landerer tevékenységével nyilván elégedettek lehettek, mert 1765-ben megismétlődött a másfél évtizeddel korábbi eset: Pozsonyban Landerer nyomtatta ki a hivatalos törvénykiadást, 40 lapon ismét csak impresszum nélkül.³⁹ Ugyanennek nem hivatalos változata „Posonii, typis Joannis Michaelis Landerer” impresszummal jelent meg.⁴⁰

A szakirodalom már korábban — ellentétben az 1751. évi esettel — számon tartotta, hogy Landerer 1765-ben elnyerte a pozsonyi artikulusok kinyomtatásának privilégiumát, amely ellen Nagyszombat hevesen tiltakozott. Végül is a helytartótanács 1765. május 23-án úgy döntött, hogy a privilégium Landereré, de az Egyetemi Nyomda „Corpus Juris” kiadásaiban a törvények szövegét azért közreadhatja.⁴¹ A nagyszombatiak éltek is ezzel a lehetőséggel már az 1751. évi dekrétum szövegének megjelentetésével, amikor azt külön füzetben (Ggg⁴ + Hhh¹) folytatólágos lapszámmal (417—426) nyomtatták, majd az 1751. évi Corpus Juris kiadásukhoz csatolták.⁴² Ugyanígy jártak el az 1765. évi artikulusok esetében is, amikor a füzet (Hhh₂-7) lapszámozása (427—438) tovább folytatta az előbbi pótlást.⁴³ Gulyás szerint Landerer 1765. évi privilégiuma öt esztendőre szólt.⁴⁴ Bükyné Horváth Mária ehhez hozzáfűzte, hogy „ettől kezdve a pozsonyi Landerer-nyomda fő kereseti forrása az országgyűlési kiadványok nyomtatása lett”.⁴⁵ Ezt talán úgy lehetne pontosabban fogalmazni, hogy Landerer meggazdagodásának alapja általában a hivatalos nyomtatványok előállítására volt, és pedig már 1751-től kezdve.

Immár negyedszázados szünet után 1790-ben Budán kezdte meg, majd 1791-ben Pozsonyban fejezte be az országgyűlés legközelebbi ülészakát. A hivatalos kiadást — az íratlan szabályoknak megfelelően impresszum nélkül — ez alkalommal is a pozsonyi Landerer-műhely állította elő 29 számozatlan levél terjedelemben.⁴⁶ Ez a kiadás eddig bibliográfiailag ismeretlen volt, mert Petrik⁴⁷ a „Posonii, typis Joannis Michaelis Landerer, de Fűskut” megjelölésű, és 30 levélből álló nem hivatalos kiadást tartotta hivatalosnak. Az impresszumos példányok, bár azok a hivatalossal egyértelműen azonos szedésről készültek, azonban nem eredeti, hanem nyomtatott aláírásokat és pecséthelyet viselnek, tehát nem hivatalosak.

Összevetve a hivatalos kiadást az említett impresszumos, nem hivatalos példányokkal, több eltérés is ismerhető fel a kiadvány elején és végén. Először is a címlap aljára a fent leírt impresszum került. E ponton rögtön két változat is megkülönböztethető. Az elsőben a nyomdász második keresztnevéből hiányzik a „C”-betű.⁴⁸ Nyilván ezt észrevéve módosították a szedésen. A megigazított impresszumba bekerült tehát a hiányzó betű, és ugyanakkor Landerer neve után

³⁹ PETRIK I. 121. — „H. és ny. n.”

⁴⁰ PETRIK V. 37. — pl. OSzK 23.477/1765.

⁴¹ IVÁNYI—GÁRDONYI i. m. 90.

⁴² Pl. OSzK 502.859/II.

⁴³ Pl. OSzK 502.859/II.

⁴⁴ *Magyar Könyvszemle* 1944—1945. 127.

⁴⁵ *Magyar Könyvszemle* 1966. 17.

⁴⁶ Pl. OSzK 23.482/1791.

⁴⁷ PETRIK I. 121.

⁴⁸ Pl. OSzK 601.554(6).

pedig vessző, ahogy ezt Petrik említett leírása is tartalmazza.⁴⁹ Feltehetően ezzel párhuzamosan korrigálták az A₂b lap őrsvázat „Prae”-ről „Ar”-ra.⁵⁰ A hivatalos kiadásban ugyanis ezt a lapot rögtön a „Praefatio” kezdetű B₂a jelű lap követi, amíg a nem hivatalos változatban megtalálható a B₁ levél is, amelyen a dekrétumok szokásos, belső címszövege olvasható („Articuli dominorum, praelatorum...” kezdettel).^{50a} A hiányos keresztnevű címlap mellett tehát az első ív végén álló őrsváz hibás volt, hiszen a B₁ levél betoldásával és rajta az „Articuli” kezdetű címlappal a „Prae” őrsváz meghaladottá vált.

Ismeretes azonban olyan kiadás is, amely végig új szedésben közli a nem hivatalos kiadás teljes szövegét.⁵¹ A cím négysornyi szövege betűinek összmagassága ez alkalommal azonban csak 99 mm, ellentétben a korábbi kiadásban tapasztalható és a hivatalossal megegyező 106 mm-el. Ennél könnyebben is felismerhető az első ív új szedése az A₂b lap utolsó előtti sorának végén, ahol itt „tam” olvasható, szemben az ezt megelőző kiadványban álló „ob”-bal. Minden további füzetben is jól megkülönböztethető eltérés mutatkozik a két kiadás között.⁵²

A fenti, amúgy is meglehetősen összetett helyzetet tovább bonyolítja az a körülmény, hogy számos példányban⁵³ a két kiadás füzetei keverten fordulnak elő. Különösen tarka a kép az első két ív esetében, míg a „C—H” füzetek a későbbi, az „I—P” jelűek pedig a korábbi szedésből származnak.⁵⁴

Összefoglalva a fentieket arra a következtetésre lehet jutni, hogy az 1791. évi dekrétum hivatalos szövegét az impresszummal és a B₁ levéllel — rajta a belső címlappal — kiegészítve készítették el először. Az igazítások kapcsán támadt sajtóhibákat utóbb korrigálták. Később az egészzet újra kiszedték és új kiadásban adták közre. A egyes példányok összetételéből arra lehet következtetni, hogy a törvénygyűjtemény korábbi kiadásának második felében a példányszámot emelték, míg az első részhez a későbbi kiadvány íveit vették igénybe. Mindez gyors egymásutánban történhetett, amire a fentiekén kívül még több jel utal. A címlapon az impresszum felett látható vonal valamennyi kiadásban és változatban azonos módon szakad meg. Az „Articuli” kezdetű belső címlap a B₁a lapon minden példányban azonos szedésből származik, amit a 8. sor közepén álló hibás „N”-betű is bizonyít. A példányszám módosítása azzal állhat összefüggésben, hogy az 1790/1791. évi országgyűlés alkalmával fordult elő első alkalommal, hogy nemcsak annak törvényeit, de az üléseken elhangzott beszédek szövegét tartalmazó jegyzőkönyvet — az ún. országgyűlési irományokat — is közzéadták nyomtatott formában, sőt még magyar fordításban is. Ezekhez kötve található a Landerer-féle törvénygyűjtemény számos példánya.⁵⁵ Ez a vállalkozás azután nyilván jelentős számú további példányokat igényelt az 1791. évi törvények szövegéből.

⁴⁹ PETRIK I. 121.

⁵⁰ Pl. OSzK 34.107/1791.

^{50a} A dekrétumnak ez az évszázados hagyományokra visszamenő belső címe első ízben az 1765. évi kiadásból maradt ki, amikor azonban ezt a nem hivatalos változatban sem pótolták.

⁵¹ Pl. OSzK 23.477/1791.

⁵² Álljon itt példának csak a befejező aláírások után álló, és a „manu propria” szavak rövidítéséül szolgáló betűkben tapasztalható eltérés: a korábbiiban itt „m. pr.”, a későbbiben „m. p.” látható.

⁵³ Pl. OSzK 16.842/1/1790—1791b.

⁵⁴ Pl. 16.842/2/1790—1791b.

⁵⁵ Pl. Országos Levéltár f 37/1791.

Az 1792. évi budai országgyűlés által hozott törvények hivatalos kiadása — természetesen impresszum nélkül — 13 számozatlan levélen látott napvilágot.⁵⁶ Ennek két változata is ismeretes, az egyiket a király sajátkezűleg írta alá,⁵⁷ amíg a másikon a király neve nyomtatásban olvasható.⁵⁸ Azonban a pecsét, továbbá a kancellár és a titkár aláírása az utóbbiakon is eredeti. Úgy tűnik, hogy ezzel a megoldással Ferenc királyt akarták kímélni. Valóban nem egészen az uralkodói méltósághoz tartozik azonos szövegű nyomtatványok százainak aláírása, amint erről az 1741. évi törvénykiadás kapcsán a fentiekben már szó esett.

Impresszummal ellátott fólió alakú kiadása az 1792. évi artikulusoknak eddig nem került elő, amelynek alapján egyértelműen bizonyítható lenne a tipográfus. A felhasznált nyomdai anyag azonban meggyőző azonosságot mutat az 1791. évi törvényekével. Tehát több mint négy évtizeddel az első törvény kiadása után ugyanaz a Landerer János Mihály állította elő 1792-ben is a hivatalos kiadást, mint 1751-ben. Rendkívül figyelemreméltó teljesítmény ez. Landerer azonban nem csupán ebben a vonatkozásban, hanem szinte minden tekintetben messze kimagaslik Magyarországon a 18. század második fele nyomdászatának történetében.

Pozsonyban tartották ismét a következő országgyűlést 1796-ban, amelyik egyben az utolsó volt a 18. században. Az impresszum nélküli, mindössze öt levelet tartalmazó hivatalos kiadásnak⁵⁹ most is két változata ismert: az egyikben a király saját kezűleg írta alá nevét,⁶⁰ a másikban ugyanez nyomtatva olvasható.⁶¹ Az ezzel párhuzamosan készült, nem hivatalos kiadása ennek a dekrétumnak nem ismeretes. Tipográfiai kivitele alapján megállapítható volt, hogy azt az immár Budán működő Egyetemi Nyomdában állították elő.⁶² Tehát 1741 után több mint fél évszázaddal az időközben a jezsuitáktól állami tulajdonba vett officinában látott ismét napvilágot az artikulusok hivatalos kiadása. Erre nyilván úgy kerülhetett sor, hogy Landerer János Mihály 1795-ben elhunyt, akinek nevéhez fűződött négy évtizeden át az országgyűlések hivatalos határozatainak kinyomtatása.

Érdemes felfigyelni arra a körülményre is, hogy az 1791. évi dekrétumot követően már egyetlen magyar törvénygyűjtemény sem készült fólió formátumban általános terjesztés céljára. Csakis a hivatalos kiadást állították elő ettől kezdve ebben a hagyományos, nagy méretben. Az artikulusoknak ez az alakja, amely a gyakorlatban már a korábbi évtizedekben is nehézkesnek bizonyult, a 18. század utolsó évtizedében a nagyobb méretű papírivek elterjedésével végleg alkalmatlannak bizonyult, és ezért 1791 után meg is szűnt.

⁵⁶ PETRIK I. 121 — „H. és ny. n.”

⁵⁷ Pl. OSzK 23.482/1792.

⁵⁸ Pl. OSzK M 23.482/1792a.

⁵⁹ PETRIK I. 121.

⁶⁰ Pl. OSzK 23.482/1796.

⁶¹ Pl. Wien ÖNB*44.0.26.

⁶² A meghatározást Pavercsik Ilona volt szíves elvégezni.

A fólió alakú utánnyomások

Amint erről a fentiekben szó esett, az 1741. évi hivatalos kiadás előre kikötött hatszáz példányát a nagyszombati nyomda teljes egészében átadta a kormányserveknek. Az általános terjesztés céljaira új, szorosabb szedésben adta ki ugyanezt a szöveget,⁶³ hogy privilégium alapján a korábbi „Corpus Juris” kiadásaihoz csatolható legyen. Az Egyetemi Nyomda ugyanis először 1696-ban jelentette meg a magyarországi törvényeknek teljes gyűjteményét, amely egyike a legnagyobb példányszámban fennmaradt 17. századi hazai nyomtatványnak.⁶⁴ Miután az 1715., 1723. és 1729. évi dekrétumok hivatalos kiadásait Bécsben nyomtatták, a nagyszombati műhely arra kényszerült, hogy ezek szövegét maga is kinyomtassa. Ilyen módon ugyanis folyamatosan, naprakész állapotban tudta eladni a „Corpus Juris” kiadását.⁶⁵ Ennek érdekében — a mai ismeretek szerint — az 1715. évi artikulusokat három alkalommal, az 1723. éveket négyszer, míg az 1729. éveket legalább három ízben utánnyomtatták Nagyszombatban fólió alakban. Időközben az 1696. évi alapkiadást is újra szedték ott, megőrizve azonban az eredeti évszámot. Úgy tűnik, hogy ez sokáig e kiadás hitele garanciájának számított az értékesítésnél.

A fentebb említett tíz különböző fólió alakú és mindig címlapot is viselő utánnyomásból mindössze kettőn olvasható impresszum, éspedig az 1715. és 1723. évi artikulusok esetében az 1740. évszámmal. Az 1729. évi szöveg két kiadása pedig a nagyszombati nyomda egy-egy faktorának nevét viseli. A többi hat kiadvány nyomdai azonosítása a nagyszombati megjelöléssel ellátott más kiadások alapján történt. Ehhez és az előállítás időpontjának megállapításához elsősorban a könyvdíszek és azok állapota szolgált. Különösen fontosnak bizonyult a szöveg élén álló, a császári sást ábrázoló, keret nélküli fametszet ép, ill. egyre sérültebb volta, de hasznos eligazítást nyújtott még a szövegkezdő „N” iniciálé és a pecsét helyét jelölő „L. S.” fametszet is. E fogódzók segítségével sikerült egyrészt mind a tíz említett kiadás nagyszombati voltát egyértelműen bizonyítani, másrészt azok nyomdai előállításának meglehetősen pontos időpontját megállapítani. Az alábbiakban e vizsgálódások eredményei kerülnek közlésre, eltekintve azonban a következtetési láncoknak az olvasó számára terhes, részletes közlésétől.

Az 1715. évi artikulusoknak időrendben első, nagyszombati utánnyomása 90 lapot tartalmaz,⁶⁶ ahol is a szövegkezdő „N” iniciálé átlósan sávozott.⁶⁷ Kinyomtatására feltehetően még 1715-ben, vagy az azt közvetlenül követő időben került sor. Hasonló a helyzet az 1723. évi törvények szövegével, amely a címlevélből és 58 lapból áll.⁶⁸ Ez is talán még ugyanebben az esztendőben láthatott napvilágot.⁶⁹

⁶³ PETRIK I. 121.

⁶⁴ RMK. II. 1845.

⁶⁵ Egész sor példány maradt fenn, amelyben a kötet végéhez kötve található ez a későbbi törvénytörvénykönyvek (pl. OSzK RMK. II. 1845. 1.2. és 4. pld.).

⁶⁶ PETRIK I. 120. „Tyrnaviae” megjelöléssel, de ez a — különben helyes — kikövetkeztetés nem szerepel a nyomtatványon.

⁶⁷ Pl. OSzK 504.512.

⁶⁸ PETRIK I. 120. — „H. és ny. n.”

⁶⁹ Pl. OSzK 23.482/1723a.

Az 1729. évi törvénykiadás első nagyszombati megjelentetésére is a kihirdetést követően hamarosan sor kerülhetett, mert ez a címlevelén a „Tyrnaviae, typis Academicis per Fridericum Gall” megjelölést visel. Az ő faktori tevékenysége pedig 1715 és 1731 közöttől mutatható ki. A címlevelet és 41 lapot tartalmazó kiadvány⁷⁰ bibliográfiailag eddig ismeretlen volt. Nagyjából ezzel egyidejűleg — tehát 1729—1730 táján — állították elő a két korábbi törvénygyűjtemény egy-egy újabb kiadását. Az 1715. évi szöveg ismét 90 lapon nyert elhelyezést, azonban teljesen új szedésben. A legfeltűnőbb eltérés a korábbihoz viszonyítva abban észlelhető, hogy a szövegkezdő iniciálé nem visel sávózást.⁷¹ Eddig bibliográfiailag a korábbi, azonos terjedelműtől nem nyert megkülönböztetést. Az 1723. évi artikulusok második nagyszombati kiadásának terjedelme 74 lap.⁷² Éppen e lapszám tekintetében akad változat: ez hol a helyes 74,⁷³ hol pedig hibásan 47.⁷⁴

A magyar törvények Nagyszombatban főlíó alakban történő utánnomásának következő időpontja a harmincas évek derekára helyezhető. Az 1729. évi szövegnek arról a kiadásáról van szó, amely a címlevelén kívül 40 lapot tartalmaz⁷⁵ és a címlapján a következő impresszumot viseli: „Tyrnaviae, typis Academicis per Leopoldum Berger”.⁷⁶ Ennek a faktornak nagyszombati tevékenysége datált kiadványokból 1732 és 1739 között mutatható ki. Nagyjából ugyancsak a harmincas évek közepén láthatott napvilágot, de már az artikulusoknak — most említett 1729. évi kiadását követően — az 1723. évi szöveg ugyancsak 74 lap terjedelmű kiadása, amely bibliográfiailag eddig ismeretlen volt. De amíg ennek korábbi — a fentiekben 1729—1730 tájára helyezett — megjelentetésében a szöveg eleje második sorának kezdete „ctus”, addig ebben a későbbiben ugyanezen a helyen „Romanorum” olvasható.⁷⁷ A két nyomtatvány szövegét végig eltérően szedték, ha ez sok esetben első pillantásra csak nehezebben ismerhető is fel. Ezek a most a harmincas évek derekára datált kiadások feltehetően összefüggésben állnak a „Corpus Juris Hungarici” 1734-ben és 1735-ben Nagyszombatban készült új kiadásaival.⁷⁸

Ugyancsak a „Corpus Juris” 1740. évi új, nagyszombati kiadásával⁷⁹ állhat kapcsolatban, hogy mindhárom eddig tárgyalt dekrétumot újra kinyomtatták e műhelyben. Az 56 lapot tartalmazó 1715. évi címlapján teljes impresszum olvasható,⁸⁰ akárcsak a 44 lap terjedelmű 1723. évi szöveg élén is.⁸¹ Akad azonban az 1729. évi artikulusoknak is egy további kiadása, amely ismét impresszum nélküli és

⁷⁰ Pl. OSzK RMK. II. 1845. 1. pld. (6).

⁷¹ Pl. OSzK 504.509.

⁷² PETRIK I. 121. — Az itt közölt „Tyrnaviae 1723 Typ. acad. Soc. J.” nem látható a kiadványon. A nyomda helyes kikövetkeztetésével szemert a megjelenés ideje 1729—1730 tájára helyezendő.

⁷³ Pl. OSzK RMK II. 1845. 3. pld. (4).

⁷⁴ Pl. OSzK RMK. II. 1845. 5. pld. (5).

⁷⁵ PETRIK I. 120.

⁷⁶ Pl. OSzK 504.497.

⁷⁷ Pl. OSzK 239.167.

⁷⁸ CSEKEY i. m. 20. és 21. sz.

⁷⁹ CSEKEY i. m. 22. és 23. sz.

⁸⁰ PETRIK V. 37. — pl. OSzK 504.495.

⁸¹ PETRIK I. 120. — pl. OSzK 504.496.

36 lap terjedelmű.⁸² A nyomdai ismertetőjelek alapján megállapítható volt erről, hogy ez ugyancsak 1740 táján látott nagyszombatban napvilágot.⁸³

Fólió alakban ezeken felül csupán egy további törvénykiadás utánnyomása ismeretes, ráadásul jóval későbből: az 1791. évi artikulusok szövegét a pozsonyi Weber-műhely készítette el.⁸⁴ Petrik közlése⁸⁵ az 1792. évi dekrétum fólió alakban húsz lap terjedelemben impresszum nélküli kiadásáról nem volt eddig példány alapján bizonyítható. Talán téves adat.

Nyolcadrét alakú utánnyomások

Fólió formátumban az artikulusoknak hivatalos kiadásai, valamint az azokkal párhuzamosan megjelentetett és terjesztett változatai mellett a fentiekben felsorolt nagyszombati utánnyomások jelentek meg. Kézenfekvő, hogy ez az ünnepélyes kihirdetéshez megfelelő alak a gyakorlati életben nehézkesnek bizonyult. A kézikönyvként használt testes „Corpus Juris” kiadásokhoz kötve azonban elfogadható lehetett. A jogászok napi használatában a vékony és ezért elhajló, önálló, fólió alakú füzetekben történő keresgélés aligha volt kényelmes. A 18. századi Magyarországon a törvények szövegének gyakorlati használatára önállóan kizárólag nyolcadrét formátumban előállított utánnyomásokat jelentettek meg.

Ezek közül feltehetően a legkorábbi az 1715. évi dekrétumnak az a debreceni kiadása, amely a Miskolci Lévay József Tudományos Könyvtárból került elő.⁸⁶ Címlapja, sajnos erősen rongált, de azért kibetűzhető a városnév „De” kezdete, amely eredetileg kétségtelenül „Debrecen” volt. Alatta az „Impressit” és a „Fr” szó, ill. töredék olvasható még. A debreceni nyomdászok közül „Ferenc” keresztnévet Miskolci Csulyak viselt, aki 1719-ig vezette ezt a műhelyt. A kiadvány tíz számozatlan és 173 számozott lapot tartalmaz. Ilyen debreceni nyomtatvány ismeretlen volt eddig a bibliográfiákban. Akad azonban pontosan ugyanilyen terjedelmű, impresszum nélküli kiadása az 1715. évi artikulusoknak, amelyet már Petrik leírt.⁸⁷ Összevetve ezt a most tárgyalt debreceni kiadással megállapítható, hogy a kettő — a címlevél kivételével — teljesen megegyezik egymással. A már korábban ismert változatban a megjelenési adatok nélkül előállított címlevelet utólag ragasztották rá a második levélre, így nyilvánvaló, hogy ez a későbbi.⁸⁸

Teljesen más szedésben készítették az 1715. évi törvényeknek újabb kiadását, amely a „Debreczini recusi anno M.DCC.XXVI.” megjelölést viseli, és terjedelme [10] 154 [28] lap.⁸⁹

Impresszumatatok nélkül, de a nyomdai kivitel alapján egyértelműen Debrecenben látott napvilágot az 1723. évi dekrétum [11] 131 [32] lap terjedelemben.⁹⁰ Az

⁸² PETRIK I. 120. „H. és ny. n.”

⁸³ Pl. OSzK 504.506.

⁸⁴ PETRIK I. 121. — pl. OSzK 502.951.

⁸⁵ PETRIK I. 121.

⁸⁶ Jelzete: A 3088.

⁸⁷ PETRIK I. 120.

⁸⁸ Pl. OSzK 307.873.

⁸⁹ PETRIK I. 120. — pl. OSzK 307.873.

⁹⁰ PETRIK I. 120. — pl. OSzK 33.439/1723.

1729. évi artikulusokat a rákövetkező esztendőben, 1730-ban adták ki az alföldi városban [7] 66 [22] lapon.⁹¹

Levéltári adat alapján került be a szakirodalomba⁹² az 1715. évi törvények 1729-ben történt debreceni utánnyomása, amelyből példány azonban a mai napig sem került elő. Lehet, hogy ez azonos a fentebb említett 1726. évvel, de az sem zárható ki, hogy valóban készült ekkor újabb kiadás, de példányai megsemmisültek, vagy lappanganak, amint ez az impresszumos miskolci unikum esetében a legutóbbi időkg így volt.

Ugyancsak mindhárom előbb említett országgyűlés törvényeit névvel megjelölten adta ki a pozsonyi Royer-nyomda, amelynek működése 1718-ban indult. Az 1715. és 1723. évi törvények címlapjait azonos szedésről állították elő a szükséges igazítással, így tehát ezek egy időben, legkorábban 1723-ban készülhettek. A korábbi szöveg terjedelme [11] 192 [29] lap, amely azonban a hibás 129 lapszámot viseli.⁹³ Petrik emiatt tévedésből kétszer is felvette bibliográfiájába.⁹⁴ A későbbi dekrétum terjedelme [11] 144 [37] lap.⁹⁵ Az 1729. évi szöveg 87 [9] lap terjedelemben látott napvilágot Royernál.⁹⁶ Azonban Petrik nem vette észre, hogy bár ezek sorról sorra azonosak, mégis két egymástól elejétől végéig eltérő szedésű kiadásról van szó. A legegyszerűbben észlelhető különbség a két, gyors egymásutánban készült nyomtatvány között a címlapnak öntött cifrákból összeállított díszítősorban található: az egyiknél, amelyik a korábbinak tűnik, közepén kis csillag,⁹⁷ a másiknál pedig, amelyik a későbbi lehet, kettőspont⁹⁸ áll.

Nagyszombatban nyolcadrét formátumban is utánnyomták az artikulusokat. Az 1729. évi Gall faktor nevével látott napvilágot 102 lap terjedelemben.⁹⁹ A fólió alakú utánnyomása kapcsán a fentiekben már szó esett arról, hogy azt Gall 1729—1730 tájt készítette. Ugyanez az impresszum áll ezen a kis alakú kiadványon is. Hiányoznak az Egyetemi Nyomda nyolcadrét formátumú utánnyomásai sorából a két legkorábbi (1715. és 1723. évi) törvények. Úgy tűnik, hogy csak az 1729. évi artikulusok idején gondoltak ott ilyen kis alakban történő publikálásra. A következő kiadvány ebből a nagyszombati sorozatból az 1741. évi, amely a címlap tanúsága szerint még ebben az évben elkészült a jezsuiták nagyszombati műhelyében [4] 123 lap terjedelemben.¹⁰⁰ Ennek a kiadvány elején és végén két változata ismeretes: az egyiknél a címlap dízsora közepén kettőspont látható, a másiknál semmi, ill. az utolsó lapon a pecsét helyét jelölő „L. S.” fametszet az egyiknél a lap bal oldalán, a másikon annak közepén áll.¹⁰¹

⁹¹ PETRIK I. 120. — pl. OSzK 307.874.

⁹² PETRIK V. 37.

⁹³ Pl. OSzK 33.438(1).

⁹⁴ PETRIK I. 120: egyszer 129, másodszor 129, 192 lapszámmal, tehát egyaránt a hibás és a helyesbített lapszámmal.

⁹⁵ PETRIK I. 120. — pl. OSzK 33.438(2).

⁹⁶ PETRIK I. 120.

⁹⁷ Pl. OSzK 33.439/1729.

⁹⁸ Pl. OSzK 33.438(3).

⁹⁹ PETRIK V. 37. — pl. OSzK 32.641/1729 8°.

¹⁰⁰ PETRIK I. 121.

¹⁰¹ Pl. OSzK 318.814, ill. 32.641/1741 8°.

Az 1729. évi törvényszöveg előállításával a győri Streibig-nyomda is próbálkozott 86 [2] lap terjedelemben.¹⁰² Az 1729. évi dekrétum volt különben is az, amelyet a legtöbb kiadásban jelentettek meg. Sor került erre Zágrábban is. Érdekes, hogy a társországban készített nyomtatvány formátuma eltér a magyarországiakétól: nyolcadrét helyett negyedrést alakban látott napvilágot 1730-ban Johann Weitz műhelyében. A bibliográfiailag eddig ismeretlen kiadvány terjedelme 102 lap.¹⁰³

Az 1715., 1723. és 1729. évi magyarországi dekrétumokat összefoglalóan publikálták negyedrést formátumú kötetben 187 lapon.¹⁰⁴ A nyomdai sajátosságok arra utalnak, hogy e kiadvány is a zágrábi Weitz nyomdában látott napvilágot. Petrik¹⁰⁵ úgy tudta, hogy ezt Szegedi János „Tripartitum”-a 1736-ban Zágrábban megjelent művének függelékeként adták közre. Álláspontját megerősíteni látszik, hogy a példányok többsége¹⁰⁶ Szegedi említett művével egybekötve maradt fenn. Az impresszum nélkül középre rendezett címsorok is a belső címlap szerepére utalnak.

Az utánnomások terén az 1741. esztendő fordulatot jelentett, hiszen e törvéncikkek kinyomtatására a nagyszombati nyomda, amint erről a fentiekben már szó volt, ötéves privilégiumot kapott. Gondosan betartották ezt a határidőt a pozsonyi Royer-örökösök, akiknek a nevével és az 1747. évszámmal 82 [14] lap terjedelemben készült utánnomás nyolcadrét alakban.¹⁰⁷

A Royer-nyomdát vette át 1750-ben Landerer János Mihály, aki azután a 18. század második felében személyiségével rányomta bélyegét a magyar országgyűlés törvényeinek kinyomtatására. Bár a fentiekben idézett szakirodalom úgy tudta, hogy Nagyszombat privilégiuma 1741-től egészen 1765-ig érvényben volt, a kiadványok ennek élesen ellentmondanak. Az 1751. évi artikulusok összes ismert kiadása mind Landerer műhelyéből került ki, amint ez 1765-ben is pontosan ugyanígy történt. Ezek után bizonyos, hogy Landerer már 1751-ben elnyerte a dekrétumok megjelentetésére vonatkozó privilégiumot, miután Nagyszombat erre vonatkozó jogai 1746 őszén lejártak. Ezt kihasználva, amint erről éppen előbb esett szó, a Royer-örökösök 1747-ben rögtön meg is jelentették az 1741. évi dekrétumot nyolcadrét alakban.

Miután Landerer átvette az említett pozsonyi műhelyt, az elnyert privilégium birtokában nem csupán a már tárgyalt fólió formátumban adta közre az 1751. évi törvényeket — párhuzamosan a hivatalos kiadással — hanem kis alakban is, amely 47 lap terjedelmű.¹⁰⁸ A kitűnő üzleti érzékű tipográfus azonban nem érte be ezzel, hanem visszanyúlt egészen 1715-ig. Kiadta tehát egyetlen kötetben összefoglalva az 1715., 1723., 1729. és 1741. évi artikulusokat, feltehetően még az 1751. esztendő végén. Az évszám nélküli nyomtatványnak mind a négy része saját címlappal és lapszámozással rendelkezik: 1715: [10] 170 [22] — 1723: [11] 128 [25] — 1729: 79 [7] — 1741: 82 [10] lap. Ennek tudható be, hogy Petrik négy önálló kiadványként

¹⁰² PETRIK I. 120. — pl. OSzK 34.325.

¹⁰³ Pl. OSzK 35.457.

¹⁰⁴ Pl. OSzK 313.069.

¹⁰⁵ PETRIK III. 507.

¹⁰⁶ Pl. OSzK 608.723, OSzK M 608.723, Bp. EK Be 4*103.

¹⁰⁷ PETRIK I. 121: — pl. OSzK 153.284.

¹⁰⁸ PETRIK I. 121. — pl. OSzK 33.437(5).

regisztrálta.¹⁰⁹ Azonban az összefüggő ívjelzéssel (A—Z, Aa—Ll) ellátott, egységes füzetbeosztás egyértelműen bizonyítja, hogy egyetlen kötetben együtt készült mind a négy rész: az 1723. évi belső címlap ugyanis az N₆, az 1741. évi pedig az Ff₃ levél rektóján helyezkedik el. A nyomtatványt tehát nem is lehet a füzetek mentén szétbontani, együttes megjelentetésük és így bibliográfiai egységük tehát kétségtelen.¹¹⁰

Ehhez a gyűjteményhez Landerer nem ritkán hozzátartozta az 1751. évi artikulusoknak előbb említett, önálló kiadását, amint ezt több példány ma is bizonyítja.¹¹¹

Másfél évtized elteltével Landerer megismételte az új törvények közreadását. A már tárgyalt fóliókon kívül kis formátumban is megjelentette ismét az 1765. évi dekrétumot, mégpedig 48 lap terjedelemben.¹¹² Később összefoglalóan újra kiadta a 18. század magyar artikulusait, amelybe ez alkalommal már az 1765. éveket is felvette. A hat tagból álló törvénygyűjtemény minden részének most is önálló címlapja és lapszámozása van: 1715: [10] 182 [22] — 1723: [12] 138 [26] — 1729: [8] 75 [7] — 1741: 88 [10] — 1751: [8] 11—48 — 1765: 51 lap. Az egyes ívek szövege ez alkalommal sem válik szét a füzetek mentén. Legyen példa erre két belső címlap elhelyezkedése: 1723: A₆a — 1729: Bb₆a. Tehát az átmenő füzetjelet (A—Z, Aa—Uu) tartalmazó kiadvány egyetlen bibliográfiai egységet alkot. Petrik azonban — akárcsak az előző esetben — itt is címlaponként, ill. a lapszámozás szerint külön-külön vette fel a hat részt.¹¹³ Az első három rész közötti összetartozást azonban már ő is észrevette, így ezeket együttesen újra leírta.¹¹⁴ Valamennyi után hozzátette: „Több változatlan kiadást ért”.

Landerer ez alkalommal a már amúgy is meglehetősen vaskos gyűjteményhez még három további, fontos, hazai, jogi szöveget is csatolt: „Articuli juris thavernicalis”, „Articuli Jazygum et Cumanorum” és „Schema taxarum”. Ezeknél is minden tag önálló, évszám nélküli címlapot és lapszámozást visel: 51 [7] — 17 — [24] lap. Az együttes megjelentetést most is az átmenő füzetjelek (a—g) bizonyítják, továbbá, hogy a belső címlapok nem a füzet elején helyezkednek el: „Articuli Jazygum et Cumanorum” d₆a — „Schema taxarum” e₇a. Petrik ez alkalommal is külön-külön vette fel mind a három részt.¹¹⁵ A két elsőnél itt is feltüntette a „Több változatlan kiadást ért” szövegű megjegyzését. Már ez a körülmény is utal arra, hogy a hatrészes törvénygyűjtemény összefüggésben van a másik háromtagú összeállítással. A füzetjelek megkülönböztetése is ugyanezt bizonyítja: „A—Z, AA—Uu” után ezektől tudatosan eltérő „a—g” következik. Az összetartozást alátámasztja a fennmaradt példányok jelentős része is, amelyekben mind a két résznek összesen kilenc tagja ma is együtt található.¹¹⁶

¹⁰⁹ PETRIK I. 120—121.

¹¹⁰ Pl. OSzK 33.437.

¹¹¹ Pl. FSzEK R 48194/2, British Library 5551.de.1.

¹¹² PETRIK V. 37. — pl. OSzK M 33.436(6).

¹¹³ PETRIK I. 120—121.

¹¹⁴ PETRIK I. 120—121.

¹¹⁵ PETRIK I. 122. — Az „Articuli juris thavernicalis” terjedelme tévesen 46 l. és 4 lev.

¹¹⁶ Pl. OSzK 33.436, M 33.436, Sopron levéltár 8/2553, Országgyűlési Könyvtár 410.368.

Jól érzékelhető az összefüggés a nyomdai kivitelben is. Az összes nyolcadkrét alakú törvénykiadás élén, amely címlapján a „Posonii, Impensis Joannis Michaélis Landerer” megjelölést viseli, a magyar címer tojásdad alakú és 33 mm magas fametszete látható. Az 1751-re datálható négytagú, korábbi Landerer-féle gyűjteményen ennek a metszetnek szélessége 27 mm. A keret az első címlapon alul már ekkor hiányos. A dúc állapota folyamatosan egyre romlott már ezen a kiadványon belül is: pl. a negyedik címlapon a keret már felül is a kikopás jeleit mutatja. A későbbi hattagú törvénygyűjtemény első lapján ez a fenti, kezdődő hiányosság a keret immár határozott megszakadásává vált. A második címlapon azután az alsó kerethiány a korábbi kettőről hét mm-re tágult, ráadásul a magyar címer felülről harmadik, függőleges sávozással jelölt, piros pólyája négy mm-es szélességben teljesen eltűnt. Az ország felségjelvényének a törvény élén ilyen rongált állapotban történő megjelentetése már nyilván nem volt elfogadható. Ennek következtében Landerernek új dúcot kellett ettől kezdve igénybe vennie a magyar címerhez, amelynek szélessége az előzőnél valamivel nagyobb: 27 helyett 29 mm. Pontosán ez a későbbi fametszet látható — lényegében a törvénygyűjtemény végén látható állapotban — a három tagból álló jogi összeállítás mindhárom címlapján. Ez a jelenség megerősíti a fenti megállapítást, amely szerint a két gyűjteményt együtt jelentette meg Landerer. Ez azonban nem zárta ki annak lehetőségét, hogy a füzetek szerint elkülönülő függelék a három jogi szöveggel önállóan is forgalomba hozta. Erre utal több ma ismert példány.¹¹⁷ A kiadás időpontja is kikövetkeztethető: a „Schema taxarum” címszövegében ugyanis az 1770. évszámot viseli. Tehát ekkor, ill. az ezt közvetlenül követő időben állította elő Landerer ezt a második, az előzőnél is testesebb artikulussyűjteményét, függelékében a háromtagú jogi szöveggel.

A nyomtatás időpontjára vonatkozó fenti következtetést megerősíteni látszik az a körülmény, hogy az 1765. évi dekrétum több példányból is hiányzik, és helyette a még 1765-ben kiadott, önálló Landerer-kiadvány található.¹¹⁸ Ez annak a jeleként fogható fel, hogy 1770/1771-ben, amikor a gyűjtemény elkészült, az 1765. évi törvények önállóan megjelentetett kiadásából még rendelkezésre állt bizonyos számú példány. Az artikulussyűjtemény füzetbeosztása — nyilván nem véletlenül — olyan, hogy abból ez az 1765. évi szöveg önálló íveken (Rr-Uu) foglalt helyet. Ezekből azután nyilván annyival kevesebb példányt nyomtattak, amennyit az önálló kiadásból ekkor még a pozsonyi nyomda raktárában őriztek.

A fentiekben körvonalazott felismerés fényében, amely szerint Landerer a törvénygyűjteményhez kapcsolta függelékként 1770/1771-ben az említett három jogi tárgyú rendelkezést is, vizsgálat tárgyává kellett tenni e szövegnek 1751-ben Landerer által elkészített kiadását, valamint az ugyanakkor kiadott és már ismertetett első törvénygyűjteménye közötti összefüggést. Az 1715—1741 közötti artikulusok füzetjelei (A—Z, Aa—Ll) átfedést mutatnak a három másik szövegével (A—E), ami — úgy tűnik — arra utal, hogy Landerer nem együtt kívánta a két nyomtatványt forgalomba hozni. Ez esetben ugyanis eltérő füzetjeleket alkalmazott volna az összehordásnál és a kötésnél fellépő esetleges tévedések elkerülése végett, ahogy ezt 1770-1771 tájt tette.

¹¹⁷ Pl. OSzK 307.114.

¹¹⁸ Pl. OSzK M 33.436, Országgy. Ktár 410.367, Sopron Berzsényi Gimnázium K 732.

A három jogi szöveg közül az első kettő („Articuli juris thavernicalis” és „Articuli Jazygum et Cumanorum”) megegyezik a fentebb vizsgálttal, a harmadik azonban, amely a jogi eljárások kapcsán fizetendő illetékeket tartalmazza korábbi szövegezésben, a „Limitatio taxarum” címet hordja. Mindhárom önálló címlapot és terjedelemjelölést visel: 46 [7]—16—[10] lap. Ennek megfelelően Petrik három helyen regisztrálta.¹¹⁹ Az együttes megjelentetés szándékát és így bibliográfiai egységüket az összefüggő füzetjelen kívül az is bizonyítja, hogy a belső címlapok most sem a füzetek élén találhatóak: „Articuli Jazygum et Cumanorum” D₄a — „Limitatio taxarum” E₃a. Így önálló közreadásuk már csak technikailag is aligha volt megvalósítható.

E három szöveget tartalmazó gyűjteménynek példányai is sok esetben az 1751-ben készült törvénykiadásokhoz kötve maradtak fenn.¹²⁰ Ezek alapján arra kell gondolni, hogy Landerer, miután az „Articuli Jazygum et Cumanorum” szövege 1751. október 4-én nyert megerősítést, a másik két szöveggel együtt ezt követően hamarosan közreadta. Utólag gondolhatott talán arra, hogy ez az ettől függetlenül megjelentetett törvénygyűjteménnyel együttesen is kelendő lesz. Így keletkezhetnek az egybekötött példányok. Később, 1770-ben, amikor az igazságügyi illetékekre vonatkozó átdolgozott jogszabályt a tárnokjoggal és a jászokra, ill. a kunokra vonatkozó törvénnyel együtt ismét megjelentette, ekkor ezt már tudatosan a törvénygyűjtemény függelékének szánta, ha ugyan minderre a füzetjelek alapján következtetni lehet.

A füzetjelek feltétlen bizonyító erejének azonban korlátai vannak. A fentiekben szó esett Royer nyolcadrét formátumban készült 1715. és 1723. évi dekrétumkiadásairól. Ezek címlapjának szedése — eltekintve az évszámban végzett igazítástól — azonos, így kinyomtatásukra nyilván gyors egymásutánban került sor. Miután füzetjelük¹²¹ ismétlődő, így egymástól független, önálló kiadványnak tekinthetők. Mindkét szöveg megvizsgált példányai minden esetben egy kötetben találhatóak. Ennek ellenére sem lehet ezt a körülményt a bibliográfiai egység bizonyításaként elfogadni, hiszen mind a nyolc átnézett kötetben a fenti két dekrétumot követi a bizonyosan később készült 1729. évi is. Akad a kötetek között olyan, amelyekben csupán ez a három dekrétum lelhető fel,¹²² a túlnyomó többségben azonban ezeket még más Royer-féle kiadvány is követi.

A leggyakoribb ezek közül az az eset, amikor az említett artikulusokat az „Articuli juris thavernicalis” és a „Limitatio taxarum” szövege követi Royer műhelyének kiadásában 47 [9]¹²³, ill. [13] lap terjedelemben.¹²⁴ Mindezek a kiadványok igen változatos összeállításban maradtak fenn korabeli kötésekben. Akad olyan eset, hogy a három dekrétumot csak az 1731-ben megújított tárnokjog követi,¹²⁵ ennél gyakoribb az, hogy ezekhez még az igazságügyi illetékek 1730-ban kihirdetett

¹¹⁹ PETRIK I. 122. „Több változatlan kiadást ért.” megjelöléssel és II. 596.

¹²⁰ OSzK 33.437, OSzK M 33.437, Sárospatak ref. V 1609c, Országgy. Ktár 410.367.

¹²¹ 1715: A⁸—G⁸ GG⁸ H⁸—N⁸O⁸ — 1723: A⁸—M⁸.

¹²² Pl. Sárospatak ref. XII.a. 1412.

¹²³ PETRIK I. 122.

¹²⁴ PETRIK II. 596.

¹²⁵ Pl. Bp. Evangélikus Központi Könyvtár 1007.

gyűjteménye is járul.¹²⁶ Akad azonban arra is példa, hogy mindezekhez — az 1729. évi törvények és a tárnokjog között helyet foglalva — az 1741. évi dekrétumnak a Royer-örökösök által 1747-ben elkészített kiadása csatlakozik.¹²⁷

Úgy tűnik tehát, hogy a Royer-nyomda az általa elkészített jogi kiadványokat raktáráról évtizedeken át folyamatosan forgalomba hozta, és pedig mindenkor az aktuális darabokkal kiegészítve. Landerer tehát csak átvette elődje nyilván jól bevált gyakorlatát egyrészt a törvényeken kívül további jogi szövegek (pl. tárnokjog) megjelentetésével, másrészt ezeknek mind egyenkénti, mind együttes eladásával.

A fentiekkel párhuzamos jelenség észlelhető Debrecenben is, ahol — amint erről már szó esett — az 1715., 1723. és 1729. évi artikulusokat nyomtatták ki. Ezekhez járul a tárnokjog ugyancsak nyolcadrét alakban 1726-ban készült, a nyomdahely megjelölése nélküli kiadása [5] 35 lap terjedelemben. Erről már Petrik közölte, hogy Debrecenben készült.¹²⁸ A nyomdai kivitel megerősíti a debreceni eredetet.¹²⁹ Az átnézett példányokban a fenti négy kiadvány közül kettő-három a legváltozatosabb összetételben lelhető fel. Leggyakoribb a három dekrétum,¹³⁰ továbbá a két korábbi artikulusgyűjtemény és a tárnokjog egybekötése.¹³¹ Ez utóbbiak kötetbe foglalására nyilván még az 1729. évi törvények 1730. évi debreceni kinyomtatása előtt került sor.

A most felsorolt jogi szövegek egyenkénti és együttes közreadása megerősíti azt a kettősséget, amely a régi nyomtatványokra sok esetben jellemző.¹³² Miután a bibliográfiai egység fogalmát az együttes megjelentetés szándéka határozza meg, ez továbbra is legmeggyőzőbben a füzetjelből olvasható ki, ha ez — amint a fentebb említett 1715. és 1723. évi dekrétum Royer-féle kinyomtatása esetében — nem is mindig a legmeggyőzőbb. A korabeli szándék rekonstruálására ennél jobb és objektívebb szempont azonban — általában — nem áll rendelkezésre.

Az „Articuli Jazygorum et Cumanorum” szövegét fólió formátumban is közreadta Landerer a nyomtatási év megjelölése nélkül 14 számozatlan lap terjedelemben, amely feltehetően a ma ismeretlen hivatalos kiadásnak egyidejű utánnyomata, és a bibliográfiákban nem lelhető fel.¹³³ A jászok és kunok jogszabálya a 18. század legvégén vagy inkább a 19. sz. elején impresszum nélkül nyolcadrét formátumban és 22 lap terjedelemben újra napvilágot látott,¹³⁴ és a bibliográfiákban ismeretlen. Önálló volta, készítésének ideje és nyomdája még tisztázandó, mert a lap közepére szedett címszöveg alapján valamely mű függeléke is lehetett.

A középkori forrásokon alapuló „Articuli juris thavernicalis” szövege eredetileg 1602. augusztus 13-án nyert királyi megerősítést, és 1610-ben nyomtatásban is

¹²⁶ Pl. Bp. EK Be 142, Sopron levéltár 8/5232.

¹²⁷ Pl. Wien ÖNB 35.B.35.

¹²⁸ PETRIK I. 122.

¹²⁹ Pl. OSzK 33.832(4).

¹³⁰ Pl. OSzK 36.015.

¹³¹ Pl. OSzK 33.832.

¹³² *Magyar Könyvszemle* 1985. 262—275.

¹³³ Pl. Wien ÖNB 94.757—C.

¹³⁴ Pl. OSzK 313.765.

megjelent.¹³⁵ A 18. századi kiadásai során az eddig felsoroltakon kívül a pozsonyi Royer-nyomdában 1731-ben nem csupán a már említett nyolcadrét alakban, de fólió méretben is elkészült, amely [3] 20 [5] lapot tartalmaz, és eddig bibliográfiailag ismeretlen volt.¹³⁶ A címlap alján álló impresszum szerint „reperiuntur apud Jacobum Fünsterpusch, bibliopegam civicum”. Ennek a pozsonyi könyvkereskedőnek neve eddig nem volt fellelhető egyetlen hazai nyomtatványban sem. A címlap alsó felében olvasható a jogszabály legújabb kihirdetésének éve: 1731.¹³⁷ Ismeretes azonban olyan példány,¹³⁸ ahol ez az évszám — helyesen — 1730. Az átigazítás során a római számjegy utolsó két pontja a korábbi 29-ről 26 mm-re közeledett. Akadnak olyan példányok is,¹³⁹ ahol az évszámot kaparással és tollal igazították.

A tárnokjogi gyűjtemény másik, ugyancsak fólió alakú kiadása a nagyszombati nyomdában készült 1733. évszámmal¹⁴⁰ és terjedelme 16 [2] lap. Ez ekkor és ott nyilván a „Corpus juris” 1734-ben felújított kiadásával kapcsolatban látott napvilágot.

A „Limitatio taxarum” szövegének kihirdetésére 1730. május 25-én került sor. Ezt Royer Pozsonyban feltehetően még ugyanabban az esztendőben megjelentette a már az előbbieken tárgyalt, önálló, nyolcadrét alakú kiadásban 13 számozatlan lapon. Ismeretes ennek egy további, impresszum nélküli kiadása, amely ugyancsak 13 nyolcadrét alakú lapra készült.¹⁴¹ Tipográfiai jellegzetességei szerint ezt a kassai jezsuiták officinája állította elő.¹⁴² Bibliográfiailag eddig ismeretlen volt ugyanennek fólió alakú kiadása,¹⁴³ amely négy számozatlan levelet tartalmaz. Nyomdai kivitelének tanúsága szerint ugyancsak Royernél látott napvilágot.¹⁴⁴

A „Schema taxarum” című szöveget, amelyről a fentiekben Landerer 1770 tájt közreadott nyolcadrét alakú jogszabálygyűjtemény utolsó tagjaként már szó esett, változatlan szedésben, de új kilövésben és új, csillagokból álló füzetjellel ellátva, önállóan is kiadta a pozsonyi nyomdász,¹⁴⁵ amelyről a bibliográfiák eddig nem tudtak.

Az artikuluszgyűjteményekhez csatolt három jogi szöveg 18. században önállóan megjelent kiadásainak fenti áttekintése után a továbbiakban ismét a magyar törvények nyolcadrét formában napvilágot látott kiadásairól lesz szó. Az 1791. évi dekrétumot Landerer ebben a kis formátumban is kinyomtatta, mégpedig Xx-Zz, Aaa—Fff jelű füzetekben.¹⁴⁶ Ez a körülmény egyértelműen azt bizonyítja, hogy ezt utólag hozzá kívánta csatolni a már tárgyalt, 1770 táján közreadott törvénygyűjteményéhez, amelynek füzetjele „Uu”-ig terjedt. A fennmaradt

¹³⁵ RMNy 989.

¹³⁶ Pl. OSzK RMK. II. 1845. 1. pld. (8).

¹³⁷ Pl. Sárospatak ref. XII.a. 1413.

¹³⁸ Pl. Bp. EK Bg 2° 139(1).

¹³⁹ Pl. Bp. Akad. Ktár RM II. 273a(8).

¹⁴⁰ PETRIK I. 122. — pl. OSzK 504.500.

¹⁴¹ PETRIK V. 298. — pl. OSzK 317.306.

¹⁴² A nyomdát Paveresik Ilona volt szíves meghatározni.

¹⁴³ Pl. OSzK KNy 2° 1730.

¹⁴⁴ A meghatározás Paveresik Ilonának köszönhető.

¹⁴⁵ Pl. OSzK M 33.628.

¹⁴⁶ PETRIK I. 121. — pl. OSzK 33.439/1791.

példányok egy része valóban ezzel egybekötve maradt fenn.¹⁴⁷ A 136 lap terjedelmű nyomtatvány azonban sorhú utányomatban is napvilágot látott Landerernél. Az egymástól végig eltérő két szedés legkönnyebben a szöveg első lapjának (Xx₂a) alján látható őrszó alapján különböztethető meg egymástól: az eredeti kiadásban ez „ken”, az utányomatban pedig „Sal-”.¹⁴⁸ Petrik¹⁴⁹ ezek közül csak egyet ismert. A megjelenés sorrendjének megállapításánál segítséget jelentett a címlapon álló fametszetes magyar címer állapota: a későbbi kiadáson a keret felül már hiányos.

Landerer az 1792. évi dekrétumot is kiadta ebben a kisebb formátumban. Az 52 lapot tartalmazó nyomtatvány feltehetően nem sokkal a törvények kihirdetése után készült.¹⁵⁰ Ugyanerről a szedésről állították elő Pozsonyban azt a címlapváltozatot, amelyről az impresszumot és a magyar címert elhagyták,¹⁵¹ és amely eddig bibliográfiailag ismeretlen volt. A század utolsó törvényeit is közreadta nyolcadrét alakban — a tulajdonos halálát követően — a Landerer-nyomda, Pozsonyban, 30 lap terjedelemben.¹⁵²

Itt említhető meg, hogy Petrik¹⁵³ hírt adott „Articuli diaetales ab anno 1715. ad ann. 1796.” kezdetű címmel olyan gyűjtőkötetéről, amely tartalmazta még a három, fentebb külön is tárgyalt jogi szöveget. Közlése forrásául az egykori „Múzeumi könyvtár”, vagyis a mai OSzK szerepel. Sem innen, sem máshonnan — legalábbis eddig — nem került még elő ilyen összefoglaló címlap. Elképzelhető, hogy a Landerer-örökösök az 1770 tájt készült, kilenc részből álló gyűjteményt kiegészítették az 1791., 1792. és 1796. évi dekrétumokkal, és új címlappal ellátva újra közreadták. E szövegeket Landererek ebben a méretben sorra kinyomtatták, így együttes megjelenetésüknek nem lehetett akadálya. Az Egyetemi Könyvtárban Budapesten¹⁵⁴ található egy ilyen összeállítású kötet, amelyből azonban a címlap és az 1796. évi dekrétum hiányzik. Amíg az együttes megjelenítést és ezzel a bibliográfiai egységet bizonyító közös címlapból nem kerül elő példány, addig ez a kiadvány megkérdőjelezendő, hiszen a füzetjelek csupán az 1791. évi szövegnél utalnak összefüggésre. Az is lehet, hogy csak önkényesen összeállított, külön összefoglaló címlap nélküli könyvkötői gyűjtőkötetet írt le Petrik.

1751-től 1790-ig Landerer privilégiuma a dekrétumok nyomtatott formában történő megjelenítésére vonatkozólag, hatékonyan bizonyult. Nem ismeretes egyetlen kiadvány sem ezekből az évtizedekből, hogy a magyar törvényeket rajta kívül más is kinyomtatta volna. 1791-ben azután hirtelen megváltozott a helyzet. A pozsonyi Weber-nyomdában megjelent fólió alakban az az évi artikulások szövege, amiről az előzőekben már volt szó. Nyolcadrét formátumban ugyanezt a dekrétumot a szombathelyi Siess-műhely készítette el 110 lap terjedelemben, azonban a lapszám a kiadványon tévesen 108.¹⁵⁵ Ugyanebben a szombathelyi officinában látott

¹⁴⁷ Pl. Bp. EK Be 803.

¹⁴⁸ Pl. OSzK 33.833/1791.

¹⁴⁹ PETRIK I. 121.

¹⁵⁰ PETRIK I. 121. — Pl. OSzK 32.639/1792b.

¹⁵¹ Pl. OSzK 820.575.

¹⁵² PETRIK I. 121. — pl. OSzK 33.833/1796.

¹⁵³ PETRIK I. 121.

¹⁵⁴ Bp. EK Be 803.

¹⁵⁵ PETRIK I. 121. — pl. OSzK 83.795.

napvilágot az 1792. évi törvények szövege is 44 lapon.¹⁵⁶ Ugyanezt és ugyanebben a formátumban Landerer ellenlábasa, Patzkó is közreadta „Pestini et Posonii” impresszummal 40 lap terjedelemben.¹⁵⁷ Eredetileg a terjedelemjelölés — sajtóhibából kifolyólag — hibásan 56 volt.¹⁵⁸

Az 1792. évi dekrétum további kiadása minden impresszumadat feltüntetése nélkül készült, ugyancsak nyolcadrétben 32 lapon. Önállóan maradt fenn ennek egyik példánya Sárospatakon.¹⁵⁹ A bécsi *Magyar Kurír* 1790-ben arról tudósított,¹⁶⁰ hogy a Pozsonyban folyó országgyűlés határozatait majd az újság is közzé fogja adni. Valóban, az 1792. évi első félévi kötetben az OSzK egyik példányában¹⁶¹ bekötve található ugyanez a nyomtatvány, amelyet Sárospatakon is őriznek. A nyomdai kivitel alapján megállapítható volt,¹⁶² hogy a dekrétumot ugyanabban a tipográfiában állították elő, mint a *Magyar Kurírt*, amely a bécsi Süketnémák Nyomdája volt. Az elkészült kiadványt azután együtt postázhatták a bécsi hírlappal.

Befejezésül érdemes még egy pillantást vetni a dekrétumokhoz csatolt mutatókra. Ilyen a 18. században önállóan nyomtatott és a most megtárgyalásra került kiadványok közül csupán a nyolcadrét formátumúakban található. Ezek közül sem mindegyikben: csak a Pozsonyban, Debrecenben és Győrött készített kiadások végén lehető fel tárgymutató, amely — a törvény szövegétől eltérően — nem kapott lapszámozást. A 124 tételből álló pozsonyi és debreceni mutatók szövege azonos, míg az 1729. évi dekrétum Győrött megjelent kiadásban¹⁶³ ezekétől teljesen eltér, és ráadásul 246 tételével jóval gazdagabb is.

Már az 1715. évi artikulusoknak mind a Royer-féle — feltehetően az 1723. évben készült — pozsonyi, mind az 1726-ban napvilágot látott debreceni kiadása végén olvasható az „Index alphabeticus rerum et verborum in articulis diaetalibus anni M.DCC.XV. contentorum” című szakmutató.¹⁶⁴ Pozsonyban az utalás az artikulus sorszámmal és a lapszámmal történt, míg Debrecenben csak az előbbivel. A fentiek alapján arra lehet következtetni, hogy a mutató először Royernél látott napvilágot, amit azután Debrecenben átvettek. Megerősíteni látszik a pozsonyi eredetet az a körülmény is, hogy amíg a tárnokjog 1726. évi debreceni kiadásában nincs, addig ugyanennek a szövegnek 1731-ben Royer által kinyomtatott kötetnek végén olvasható szakmutató. Ugyancsak hiányzik ez az 1715. évi dekrétum első debreceni kiadásából, amelyet még Miskolci Csulyak készített.

Az 1715. évit követően az 1723. és 1729. évek törvényeihez is jelent meg mutató mind Pozsonyban, mind Debrecenben, és pedig továbbra is azonos szöveggel. Az 1741. évi dekrétumhoz már egyedül a Royer-örökösök adtak közre tárgymutatót.

¹⁵⁶ PETRIK I. 121. — pl. OSzK 293.064.

¹⁵⁷ Pl. OSzK 32.639/1792a.

¹⁵⁸ Így közölte PETRIK I. 121. — pl. OSzK 32.639/1792.

¹⁵⁹ Sárospatak ref. DD 175 o.

¹⁶⁰ 1790. I. félév 688. — Ezt az adatot Dörnyei Sándor volt szíves közölni.

¹⁶¹ OSzK H 2378/1792 adl.

¹⁶² Ezt a munkát V. Ecsedy Judit volt szíves elvégezni.

¹⁶³ PETRIK I. 120.

¹⁶⁴ A „rerum et verborum” helyett Debrecenben „seu substantia” szavak olvashatók, továbbá a „contentorum” helyett a „contentarum”.

Ez az igényes megjelentetés kapcsolódik a Royer-műhelyhez. Utóda, Landerer mindkét — vagyis 1751 és 1770 táján előállított — törvénygyűjteményében csak az 1715 és 1741 közötti dekrétumok szövegéhez adott — éspedig a Royertől átvett — mutatót, míg az általa első ízben kinyomtatott 1751. és 1765. évi artikulusokhoz ilyen nem készült.

Valamennyi magyarországi törvény igényes mutatóját és magyarázatát Szegedy János készítette el. Ennek szövege első alkalommal 1751-ben jelent meg Nagyszombatban a „Corpus juris” új szerkesztésű kiadásában. Ez az összes korábbi hazai dekrétum szövegét összesítő mű azonban már kívül esik a mostani vizsgáldás körén.

BORSA, GEDEON

**L'examen typographique des publications de lois de Hongrie
du XVIIIe siècle**

L'auteur de l'étude fait une tentative d'examiner du point de vue de la typographie les articles des lois du pays de 1705 à 1796. Jusqu'à présent, les données de la découverte bibliographique étaient incomplètes et difficiles à évaluer; les réimpressions, les variantes ne faisaient qu'augmenter les difficultés dans le domaine de l'orientation. C'est pourquoi l'auteur examine les éditions de lois publiées du point de vue de bibliographie et d'imprimerie. Il consacre une attention particulière aux décrets imprimés de l'époque de Rákóczi, qui étaient rédigés non pas en latin, mais en hongrois. Et tandis que ces derniers paraissaient en impression dans le territoire du pays, les lois publiées après la chute de la guerre de libération furent imprimées déjà à Vienne, mais sans l'impressum. Cette pratique ne prit fin qu'avec la diète de 1741. A partir de cette date, les lois hongroises paraissaient dans l'imprimerie de Nagyszombat et Landerer de Pozsony. L'étude soumet à un examen analytique les réimpressions de format in-folio et in-octavo des éditions des lois du pays et les index joints aux décrets aussi.